

Література

1. Неклесса А. Реквием XX веку // МЭМО. — 2000. — № 2. — С. 11.
2. Горбачев М.С. и др. Грани глобализации: трудные вопросы современного развития. — М.: Альпина Пабlishер, 2003. — С. 116.
3. Актуальные вопросы глобализации // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 4. — С. 42.
4. Хорос В. Глобализация и периферия // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 12. — С. 118.
5. Неклесса А. Реквием XX веку. — Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 2. — С. 12.

Статтю подано до редакції 15.08.11 р.

УДК 330.101

Т.В. Гуровська, асистент кафедри економічної теорії
Національний університет водного господарства
та природокористування

ПОЛІТИЧНА РЕНТА ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ПРОБЛЕМА НОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена обґрунтуванню сутності політичної ренти в контексті теорії суспільного вибору.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: рента; політична рента; політичний ринок; теорія суспільного вибору.

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена обоснованию сущности политической ренты в контексте теории общественного выбора.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: рента, политическая рента, политический рынок, теория общественного выбора.

ANNOTACION. The article is devoted to the explanation of the nature of rent-seeking in the context of public choice theory.

KEY WORDS: rent; rent-seeking; political market; public choice theory.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток продуктивних сил та виробничих відносин у XX ст. призвів до значного ускладнення світового господарства. У суспільстві, що стрімко глобалізується і переживає перехід до постіндустріалізації, велику роль почали відігравати політичні відносини, які активно впливають на економічне життя кожної країни. Вплив економічних факторів на політич-

ний вибір та зворотний вплив політичного фактора на економіку призводить до тісного взаємозв'язку економіки та політики. Посилення ролі держави в економіці, її вплив на прийняття соціально-економічних рішень веде до розширення можливостей формування та отримання різновидів ренти від використання адміністративних ресурсів, зокрема, політичної ренти.

Аналіз останніх досліджень. Теорія політичної ренти є центральною проблемою нової політичної економії, відомої у світі як теорія суспільного вибору (*public choice theory*), яка ґрунтується на застосуванні економічного підходу до аналізу політичних процесів. Поштовхом до розвитку сучасного економічного аналізу політики стала праця Кеннета Ерроу «Соціальний вибір та індивідуальні цінності» 1951 р. Десятиріччя потому Джеймс Б'юкенен та Гордон Таллок створили вірджинську школу суспільного вибору. Значний внесок у теоретико-методологічне обґрунтування зробив Ентоні Даунс, першопроходець та класик сучасного політико-економічного аналізу. Дослідження суспільного вибору згодом проводилися і в чиказькій школі, представленій Манкуром Олсоном та Джорджем Стіглером. На пострадянському просторі даною проблематикою займаються представники Міжнародної асоціації інституціональних досліджень, зокрема, Р. Нурсєв, В. Дементьєв, Б. Левін, Ю. Латов, А. Олейник та ін.

Метою даної статті є виокремлення політичної ренти як невід'ємної складової теорії суспільного вибору та її вплив на розвиток політико-економічних процесів у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Теорія суспільного вибору — це теорія, що вивчає різні способи та методи, за допомогою яких люди використовують державні установи у своїх власних інтересах. Вона досліджує політичний механізм формування макроекономічних рішень. Критикуючи кейнсіанців, представники цієї теорії поставили під сумнів ефективність державного втручання в економіку. Послідовно розвиваючи принципи класичного лібералізму та використовуючи методи мікроекономічного аналізу, вони активно вторглися у сферу, що традиційно вважалася полем діяльності політологів, юристів та соціологів. Таке втручання отримало назву «економічного імперіалізму». Критикуючи державне регулювання, представники теорії суспільного вибору зробили об'єктом аналізу не вплив грошово-кредитних та фінансових заходів на економіку, а сам процес прийняття державних рішень. Економіка та політика в теорії суспільного вибору виступають як взаємні передумови, взаємодіють одна з одною, постійно переходять одна в одну. Новий політико-економічний підхід

досліджує не тільки економічні основи поведінки в політичному процесі, а й політичні методи втручання в ринкову економіку.

Теорія суспільного вибору ґрунтується на трьох основних передумовах:

1) *Методологічний індивідуалізм.* В умовах обмеженості ресурсів кожен індивід стоїть перед вибором однієї з наявних альтернатив. Люди діють у політичній сфері, дбаючи тільки про свої особисті інтереси, і тому немає непереборної межі між бізнесом та політикою. Ця теорія послідовно викриває міф про державу, у якої немає ніяких інших цілей, крім турботи про суспільні інтереси: «раціональні політики» підтримують передусім ті програми, які сприяють зростанню їхнього престижу та підвищують шанси одержати перемогу на наступних виборах.

2) *Концепція «економічної людини».* Людина в ринковій економіці ототожнює свої переваги з товаром і тому в усьому керується виключно індивідуальним егоїстичним інтересом. Вона прагне прийняти такі рішення, які максимізують функцію корисності. Її поведінка раціональна. Раціональність індивіда у даній теорії має універсальне значення. Це означає, що всі — від виборців до президента — керуються у своїй діяльності у першу чергу економічним принципом, тобто порівнюють граничні вигоди та граничні витрати (і перш за все вигоди та витрати, пов'язані з прийняттям рішень).

3) *Підхід до політики як до обміну.* Тракткування політики як процесу обміну полягає у порівнянні політичного ринку з товарним. Основна відмінність між економічним та політичним ринками — умови прояву інтересів людей. Якщо на ринку люди обмінюють яблука на апельсини, то в політиці платять податки в обмін на суспільні блага. Проте, цей обмін не дуже раціональний: зазвичай платники податків одні, а блага за рахунок податків отримують інші.

Засновники теорії суспільного вибору забезпечили політичну науку економічним інструментарієм. Як писав Дж. Б'юкенен: «Теорія суспільного вибору використовує головним чином інструменти та методи аналізу, розроблені на більш складних рівнях досліджень в економічній теорії, і застосовує ці інструменти і методи до політичного й управлінського секторів, до політики та державної економіки» [10, р. 5]. Проте на відміну від тих, хто розмежовує процеси ухвалення рішення економічного і рішення політичного, школа суспільного вибору їх об'єднує [5, с. 16].

Згідно з теорією суспільного вибору, вважається непослідовним розглядати економічних суб'єктів як раціональних максимі-

заторів корисності та одночасно ставитися до політичних суб'єктів (груп тих самих людей) якось інакше. Тому державну діяльність можна звести до діяльності раціональних індивідів, які приймають рішення відповідно до принципу максимізації індивідуальної функції корисності, а до політичних суб'єктів необхідно застосовувати стандартні неокласичні мікроекономічні припущення [2, с. 269 — 270; 3, с. 83]. Такий принцип передбачає, що всі явища розглядаються через призму індивідуальної поведінки. Індивід є основною одиницею аналізу. Все, що відбувається, оцінюється через вплив на конкретну людину, а також є результатом цілеспрямованої діяльності індивіда.

Прихід до влади забезпечує не тільки можливість визначення політики, але також і доступ до ресурсів для її реалізації. У політика існує певна свобода дій щодо того, як використовувати наявні ресурси. Логічно припустити, що у політиків виникають стимули використовувати частину наявних ресурсів на збереження власного становища. Урядові чиновники прагнуть одержати матеріальні вигоди як за рахунок суспільства в цілому, так і за рахунок окремих осіб, які домагаються ухвалення певних рішень. Отже, базові мотивації та інтереси індивідів залишаються такими самими, як на товарному ринку. Тому політична діяльність з позиції теорії суспільного вибору досліджується як політичний ринок. Бюрократи, беручи участь у політичному процесі, намагаються «проштовхнути» такі рішення, щоб гарантувати собі економічну ренту за рахунок суспільства. Політики зацікавлені у рішеннях, які забезпечують явні та негайні вигоди, тобто вимагають прихованих витрат, які складно виявити. Відповідно, у політичній сфері загального характеру набуває отримання рентних доходів або політичної ренти.

Під *політичною рентою* розуміється сукупність індивідуальних (економічних, політичних, правових, духовних та ін.) благ, які отримує або може отримати представник влади понад грошових доходів або інших благ, еквівалентних затраченої ним праці. Тобто, це матеріальні та нематеріальні доходи, що перевищують той їх «розмір», який міг би бути отриманий індивідом у випадку виконання даного виду діяльності альтернативним чином — за відсутності монополії на владу. Діапазон благ, що входять до складу політичної ренти, надзвичайно широкий — від додаткових грошових доходів і розширення можливостей одержання матеріальних благ до різного роду благ нематеріального порядку (влади, поваги тощо).

Структуру політичної ренти зображено на рис. 1.

Рис. 1. Структура політичної ренти

Політична рента є формою економічної реалізації наявних в окремого індивіда або групи осіб певних важелів державної влади. Її привласнює урядова бюрократія як компенсацію за надання послуг.

За своєю економічною сутністю політична рента є наслідком суб'єктивних дій уряду, який дає можливість впливовій на політичний процес особі чи групі осіб привласнювати частину створеного у суспільстві доходу.

Існування політичної ренти багато в чому зумовлюється існуючими системами державного устрою. Як і у випадку неможливості ідеального функціонування ринкового механізму, так і у випадку суспільного сектору, представляється сумнівним створення ідеальних політичних систем.

Основним досягненням нової політичної економії став принцип розгляду явищ залежно від існуючих обмежень. В межах неінституціонального підходу виділяється кілька *причин існування можливостей одержання політичної ренти*:

1) *Неповнота інформації*. Основна ідея полягає в тому, що доступ до інформації не є безплатним та вільним, тобто отримання інформації вимагає яких-небудь витрат. Неповнота інформації на практиці означає непрозорість у прийнятті рішень.

2) *Обмежена раціональність*. Теорія обмеженої раціональності пропонує альтернативні процедури вибору в умовах неповної інформації. Процес ухвалення рішень складається з двох основних моментів: пошук та прийняття задовільного варіанта. Раціона-

нальність у даному випадку обмежена відносно процедури максимізації, у той же час така поведінка повністю підпадає під поняття функціональної раціональності.

3) *Опортуністична поведінка учасників.* Поняття опортуністичної поведінки безпосередньо пов'язане з мотивацією економічного агента. Опортуністичною можна вважати таку поведінку, яка спрямована на досягнення власних цілей економічного агента і не обмежена міркуваннями моралі. У загальному випадку вона трактується як надання неповної або викривленої інформації. В її основі лежить розбіжність економічних інтересів, обумовлена обмеженістю ресурсів, невизначеністю і як наслідок недосконалою специфікованістю умов контракту. Опортуністична поведінка є джерелом «поведінкової невизначеності», яка може спричинити чималі проблеми в економічних угодах, якщо заздалегідь не включити до контракту ускладнюючі цю поведінку умови [9].

Джерелом політичної ренти є монополія на владу. А оскільки влада у капіталістичному суспільстві (як і в інших формаціях, основаних на привласненні чужої праці) зростається з власністю, а власність з владою, то представники влади отримують відповідні вигоди, обсяг яких залежить від повноти влади. Проте, на відміну від економічної сфери, де монополія і пов'язана з нею рента можуть мати нестійкий, перехідний та периферійний характер, у політиці саме політичне життя і держава побудовані за принципом монополії. Тому політична монополія та породжувана нею можливість вилучення ренти мають ряд істотних відмінностей порівняно з іншими видами ренти. По-перше, ця монополія носить загальний характер і розповсюджується на всі галузі, сфери та рівні державного управління. По-друге, вона носить стійкий характер і не буває тимчасовим явищем, що долається силами конкуренції. По-третє, вона носить закритий характер, оскільки «вхід у галузь» жорстко регламентується законодавчими актами і охороняється апаратом насильства, що знаходиться у розпорядженні держави.

Політична рента може існувати у різних формах залежно від позиції, функцій і місця державного агента в ієрархії державної влади, від характеру деформацій у системі влади, що детермінує поведінку кожного економічного агента (політика, чиновника, власника, менеджера, працівника), та місця, займаного ним в економічній організації суспільства.

Процес привласнення політичної ренти є негативним явищем, характерним для усіх країн світу незалежно від політико-економічного, демократичного та соціального розвитку, оскільки значна частка ресурсів вилучається з господарського обороту і спрямову-

ється на непродуктивне застосування. Відволікання ресурсів з економічної сфери у політичну є неминучим наслідком взаємодії суб'єктів політичного ринку. А. Х. Хіллман писав: «Важливою особливістю пошуку ренти є те, що ця діяльність непродуктивна. Люди, замість того, щоб працювати, виробляючи корисний продукт та дохід, витрачають час, зусилля та ресурси на одержання продуктів та доходів, які вже були кимсь створені» [8]. Проте наслідки від такого процесу в кожній країні різні. Якщо загальний результат більший, ніж величина привласненої політичної ренти і суспільство в цілому виграє, тобто відбувається створення і привласнення суспільних благ, то таке явище має місце бути, незважаючи на суспільні втрати від перерозподілу вже існуючих благ. По мірі того, як виникають негативні тенденції, суспільство повинно виставляти певні бар'єри адміністративного, економічного, організаційного характеру та розвивати інститути громадянського суспільства.

Висновок. Боротьба за привласнення політичної ренти стає дедалі вагомішим фактором розвитку економіки в новітній період. Тому виокремлення її як невід'ємної складової політико-економічного розвитку дозволило удосконалити методологію дослідження системи рентних відносин та дало можливість ученим залучити до економічного аналізу нові економіко-політичні фактори, передусім вплив політичних рішень на економічну поведінку суб'єктів господарювання та на систему розподілу доходів.

Література

1. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики. Расчет согласия. Границы свободы.: пер. с англ. / Дж. Бьюкенен. — М.: Таурус Альфа, 1997. — 560 с. — (Нобелевские лауреаты по экономике).
2. Дементьев В. В. Экономика как система власти: монография / В. В. Дементьев; [науч. ред. А. Г. Семенов]. — Донецк: Каштан, 2003. — 404 с.
3. Довбенко М. Теорія суспільного вибору / М. Довбенко // Економіка України. — 2004. — № 10. — С. 83 — 86.
4. Економічна енциклопедія: у 3 т. / Ред. Б. Д. Гаврилишин. — К.: КМ Академія. — Т. 3: П (поручництво) — Я (японський центр продуктивності). — 2002. — 952 с.
5. Морозова Е. Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии / Е. Г. Морозова. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999. — 247 с.
6. Нуреев Р. Теория общественного выбора. Глава 1. Общественный выбор: методологические и теоретические предпосылки анализа: Учебно-методическое пособие / Р. Нуреев // Вопросы экономики. — 2002. — № 8. — С. 122—149.

7. Олейник А. О природе и причинах административной ренты: особенности ведения бизнеса в российском регионе N / А. Олейник // Вопросы экономики. — 2010. — № 5. — С. 58 — 80.

8. Хиллман А. К. Западноэкономические теории и переход от социализма к рыночной экономике. Перспективы общественного выбора / А. К. Хиллман // Экономика и математические методы. — 1996. — Т. 32. — Вып. 4. — С. 77 — 90.

9. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / [А. В. Дементьев, Р. М. Нуреев, С. Г. Шульгин и др.]; Под ред. Р. М. Нуреева. — [2-е изд.]. — Ч. 3. Государство в современной России. — М., 2003.

10. Buchanan J. M. Rent-Seeking and Profit Seeking / J. M. Buchanan, R. D. Tollison, G. Tullock (eds.) / Toward a Theory of the Rent-Seeking Society. College Station, TX: Texas A&M University Press. — 1980. — 367 p.

Статтю подано до редакції 22.07.11 р.

УДК 330:339.9

О.М. Москаленко, канд. екон. наук, доцент
кафедри міжнародної економіки,
КЕІ ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ПРЕДМЕТ ТА МЕТОД СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ: АСПЕКТИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

АНОТАЦІЯ. У статті розглядаються методологічні аспекти сучасної політичної економії, її предмет та метод. Також визначається її значення як базису нової економічної політики.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: сучасна політична економія, методологічні принципи, нова політекономія, неокласика, економічна політика, держава, предмет, метод.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются методологические аспекты современной политической экономии, ее предмет и метод. Также определяется ее значение как базиса новой экономической политики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: современная политическая экономия, методологические принципы, новая политэкономия, неоклассика, экономическая политика, государство, предмет, метод.

ANNOTACION. Methodological aspects of modern political economy, its subject and method are observed in the article. Also its role as the basis of new economic policy is determined.

KEY-WORDS: modern political economy, methodological principles, new political economy, neoclassic, economic policy, state, subject, method.